

PŘÍPRAVA A REALIZACE ZMĚNY KNIHOVNÍHO SOFTWARE

V posledních letech dochází k výraznému rozvoji informačních a komunikačních technologií. Zároveň se mění také legislativní podmínky nebo potřeby a zvyklosti uživatelů knihoven. Knihovny přestávají být pouhými půjčovnami tištěných knih a časopisů, rozšiřují nabídku elektronických a dálkových služeb, propojují své služby s dalšími knihovnamí prostřednictvím nejrůznějších kooperativních projektů, stávají se komunitními a vzdělávacími centry, laboratořemi nových technologií. Mění se také softwarové nástroje, které knihovny k realizaci svých služeb využívají. V naprosté většině knihoven však hlavním nástrojem pro poskytování služeb zůstává knihovní software (systém), na který bývají napojeny další systémy a služby. Nemálo knihoven přitom v současné době stojí před rozhodováním, co dál, zejména v souvislosti s ukončením vývoje stávajících softwarů. Toto rozhodování není vždy jednoduché, zejména proto, že se situace na trhu knihovních softwarů průběžně mění. Softwary, jimž končí životnost, jsou postupně nahrazovány novými. Ke komerčním řešením také přibyla nabídka svobodných softwarů. Objevují se nové způsoby, kterými lze knihovní software provozovat a nové možnosti spolupráce v rámci regionu mezi knihovnamí určitého typu apod.

SITUACE (NEJEN) V ČESKÝCH KNIHOVNÁCH

V České republice je problematice knihovních softwarů věnována pozornost již delší dobu, ať už souvislosti s rozvojem využívání svobodných knihovních softwarů (Evergreen a Koha), s ohlášeným ukončením vývoje některých starších komerčních softwarů (Clavius, Aleph) nebo s vývojem a uvedením nových softwarů na český trh. Řada knihoven se právě kvůli těmto změnám, zejména kvůli ohlášenému ukončení vývoje, ocitla v situaci, kdy musí zvolit, jaký software mají v budoucnu nadále používat. Nejde jen o to, zda přejdou na nástupnický software nebo na software zcela jiný, ale také o to, zda jim vyhovuje stávající způsob provozu, jakým způsobem budou nadále využívat svůj katalog aj.

Skutečnost, že je téma změny knihovního softwaru velmi aktuální, lze vysledovat např. z projektů v dotačním programu Ministerstva kultury ČR VISK 3.¹ Z výsledků dotačního řízení je zřejmé, že v posledních letech je značná část financí požadována právě na změnu knihovního softwaru.² Např. z celkového počtu 346 úspěšných projektů v roce 2020 se jich 144 přímo týká knihovního softwaru, ať už jde o změnu softwaru, jeho upgrade, nebo dokonce (ve 22 projektech) o zahájení automatizace knihovny, která dosud žádný knihovní software nepoužívala (automatizace je většinou plánována formou připojení k regionálnímu knihovnímu systému). Problematice knihovních softwarů je tradičně věnována pozornost i na pravidelných odborných knihovnických akcích, jako jsou konference [Knihovny současnosti](#), [Elektronické služby knihoven](#) nebo [Archivy, knihovny a muzea v digitálním světě](#). Velký

zájem o problematiku změny knihovního softwaru byl viditelný i v případech akcí přímo věnovaných tomuto tématu. Kapacita těchto akcí, které se v poslední době uskutečily v České republice, byla vždy velmi rychle naplněna. Šlo např. o diskusi Modely provozu knihovního softwaru očima knihoven jako jeho uživatelů, která se uskutečnila v Národní knihovně ČR v roce 2018.³ Velký zájem byl také o workshop zaměřený na změnu knihovního softwaru, který proběhl v roce 2019 v rámci konference Elektronické služby knihoven, i o další akce tohoto typu.

JAK SE PŘIPRAVIT NA ZMĚNU KNIHOVNÍHO SOFTWARE (VÝSLEDKY WORKSHOPU)

Zajímavým zdrojem informací o situaci v oblasti knihovních softwarů v českých (a částečně také slovenských) knihovnách byl jednodenní workshop Jak se připravit na změnu knihovního softwaru, který proběhl na podzim 2019 v pražském Klementinu a jehož organizátory byly SKIP Praha, Národní knihovna ČR, Knihovna Jabok a Osvobozená knihovna, z. s.⁴ Na workshopu se sešlo 24 zástupců knihoven, včetně čtyř knihoven ze Slovenska. Workshop probíhal z velké části formou strukturovaných diskusí nad předem položenými otázkami ve skupinách i v plénu. Odpovědi na otázky, kterých bylo celkem 21, byly spolu s informacemi o knihovně a jejím knihovním softwaru zaznamenány a dále zpracovány a vyhodnoceny.

Výsledky diskusí potvrdily to, co bylo možné vytušit již z výsledků přechodných diskusí a anket, zájmu o tematické akce nebo zaměření dotačních projektů v programu VISK 3:

- Problematika změny knihovního softwaru nebo přinejmenším přechodu na nové verze systému je aktuální pro naprostou většinu knihoven.
- Knihovníci si na knihovních softwarech nejčastěji cení jednoduchosti a uživatelské přívětivosti, spolehlivosti, interoperability, fungující podpory. Opakovaně se vyskytlo velmi kladné hodnocení možnosti otevřeného přístupu do databáze (tj. možnosti získat statistická či další data nejen prostřednictvím uživatelského rozhraní knihovního softwaru, ale prostřednictvím přímého zadání dotazu do databáze). Tento přístup mnozí knihovníci vnímají jako velmi potřebný.
- Knihovny o změně softwaru uvažují kvůli zastaralosti stávajícího softwaru (která často přináší také komplikace v oblasti interoperability), ukončení jeho vývoje nebo nespokojenosti s kvalitou poskytované podpory.
- Knihovníci si často neví rady se získáním objektivních informací o softwarech, sestavením kritérií pro výběr softwaru, s provedením analýzy procesů a potřeb knihovny, s převodem dat nebo se získáním finančních prostředků na pořízení nového softwaru.
- Mezi riziky přechodu na nový software nebo na vyšší verzi stávajícího softwaru se objevily zejména obavy ze ztráty návaznosti zavedených služeb a řešení, ze ztráty otevřeného přístupu k datům či ze zvýšených nároků na zaměstnance. Jednoznačně však převažovala obava ze ztráty dat a vytvořených nadstavbových řešení. Z diskusí bylo zřejmé, že tato obava vyplývá z reálných zkušeností knihoven.
- K doporučením na základě předchozích zkušeností patří důraz na pečlivou přípravu, důslednou kontrolu dat, preciznost formulovaných požadavků na software v zadání výběrového řízení, důkladné testování nebo dostatečný časový rámec pro přípravu a realizaci projektu, soulad se stávajícími technologiemi a zajištění budoucího rozvoje.

ZMĚNA KNIHOVNÍHO SOFTWARU JAKO PROJEKT

Knihovní software má velký vliv na fungování a probíhající procesy a služby knihovny. Jeho změna je proto strategickým projektem, krokem, který vyžaduje čas a důkladné plánování. Za optimální dobu pro jeho realizaci se považuje cca 18 měsíců.⁵ Obzvláště ve větších knihovnách je totiž nutné dobře promyslet strategii přechodu a stanovit podrobný časový plán. Nutné je také zajistit financování, obvykle na základě žádosti o dotaci, jejíž termíny jsou pevně stanoveny. Pro realizaci projektu jsou nezbytné rozmanité znalosti

a dovednosti: znalost provozu a procesů knihovny, orientace v aktuálních trendech, standardech či kooperativních projektech v oblasti knihovnictví, znalosti a dovednosti z oblasti IT, řízení projektů, fundraisingu, propagace aj. Proto je při změně knihovního softwaru důležité vytvořit projektový tým, který těmito znalostmi a dovednostmi disponuje, byť v některých případech (např. v malých knihovnách) může jít o neformální nebo velmi malý tým složený třeba jen z knihovníka, IT pracovníka a zástupce zřizovatele.

Přípravu projektu změny knihovního softwaru lze rozdělit do pěti fází. Těmi jsou příprava projektového plánu, výběr softwaru, praktické přípravné kroky, přechod na nový software a období, které následuje bezprostředně po změně softwaru. Každá z těchto fází sestává z řady dílčích kroků.

Jak bylo již naznačeno, první fází projektu je příprava projektového plánu. Jeho konkrétní podoba se může poněkud lišit v závislosti na velikosti a typu knihovny, legislativních povinnostech (např. povinnost vyhlášení výběrového řízení), stavu infrastruktury, finančních zdrojích, zapojení do kooperativních projektů, cílové skupině uživatelů aj. Časový plán projektu musí brát v potaz nejen obvyklý harmonogram knihovny, ale i finanční harmonogram (zejména s ohledem na podání žádosti o dotaci), harmonogram výběrového řízení aj. Druhou fází projektu je výběr softwaru. Jeho součástí (někdy opomíjenou) je analýza situace a potřeb knihovny včetně zmapování postupů, procesů a služeb knihovny, personálních a finančních zdrojů, technologického zázemí či spolupráce s dalšími subjekty. Tato analýza slouží jako podklad pro vytvoření seznamu požadovaných funkcí a výběru vhodného typu softwaru (komerčního či svobodného softwaru), způsobu jeho provozu (na vlastním serveru, v cloudu aj.) nebo typu katalogu (samostatný, regionální aj.) a také k vytvoření technologického plánu.

Získávání informací o softwaru lze realizovat různými způsoby, od oslovení potenciálních dodavatelů, přes studium odborných článků, školení, konzultace s pracovníky knihoven podobného typu a velikosti, po ukázkové instalace nebo předvedení softwaru v přímo v knihovně. Velmi důležité je přitom do procesu analýzy situace i do získávání informací o softwarech zapojit personál knihovny, a získat tak cennou zpětnou vazbu přímo z „terénu“. Získané informace pak – spolu se seznamem požadovaných funkcí – slouží jako podklad pro výběr vhodné nabídky. Jakmile je software vybrán a je uzavřena smlouva, následuje třetí fáze. Tou jsou praktické přípravné kroky. Jde zejména o nastavení systému, testovací

převody a čištění dat, testování a ladění funkcí a nastavení softwaru, školení pracovníků v novém softwaru i nových postupech, informační kampaň pro uživatele nebo přípravu na zajištění rutinního provozu nového softwaru.

Čtvrtou fází projektu je samotný přechod na nový software – „den D“. Termín přechodu je součástí časového plánu projektu a je volen s ohledem na provoz a harmonogram knihovny. Ačkoliv strategií přechodu na nový software existuje více, obvyklý je jednorázový přechod. Při něm se ke konkrétnímu termínu ukončí všechny činnosti a procesy v původním softwaru a následně proběhne převod aktuálních dat ze starého softwaru do nového. Pokud při následném testování funkcí nejsou zjištěny problémy, je bezprostředně poté zahájen provoz knihovny v novém softwaru. Celá fáze změny softwaru často trvá jen jeden nebo dva dny. Tato strategie klade velké nároky na připravenost personálu, ale je velmi efektivní.

Pátou fází projektu je období, které následuje bezprostředně po změně softwaru. Je to velmi náročná fáze, protože nastává již za běžného provozu a za situace, kdy personál ani čtenáři ještě nemají dokonale osvojeny všechny nové postupy a kdy probíhá ladění funkcí nového softwaru. Podkladem pro toto ladění jsou jednak problémy a nedostatky vzniklé či zjištěné během standardního provozu, jednak hodnocení funkcionality a vykonávaných činností a procesů ze strany personálu, který s knihovním softwarem pracuje.

V této etapě také obvykle probíhá uzavření původního softwaru z hlediska technického, legislativního i finančního. Je vhodné zároveň vyhodnotit průběh projektu změny softwaru.

PŘIPRAVUJEME ZMĚNU KNIHOVNÍHO SOFTWARE (PŘÍRUČKA PRO KNIHOVNU)

Jak vyplývá mimo jiné právě z výstupů z workshopu věnovaného změně knihovního softwaru, knihovny, které se na změnu knihovního softwaru připravují, k tomu potřebují dostatek informací. V českém prostředí však donedávna nebyla k dispozici žádná literatura, která by se problematice knihovních softwarů a jejich výběru či implementaci uceleným způsobem věnovala a zachycovala jejich aktuální situaci a vývoj. Proto Knihovnický institut Národní knihovny ČR inicioval vytvoření příručky *Připravujeme změnu knihovního softwaru*, která byla zveřejněna na podzim 2019⁶ a je volně dostupná na adrese <https://prirucky.ipk.nkp.cz/aks/>.

Příručka se nezabývá porovnáním konkrétních softwarů, ale přináší obecně platná doporučení, která

se mohou stát podkladem pro rozhodování o výběru softwaru nebo vhodném způsobu jeho provozu. Příručka je rozdělena do dvou částí. Kapitoly v první části popisují obecné aspekty projektu změny softwaru a jeho dílčí kroky od přípravy projektového plánu, přes analýzu potřeb knihovny, proces výběru softwaru, uzavření smlouvy s dodavatelem či provozovatelem softwaru a následných kroků, až po samotný přechod na nový software. Druhou část příručky tvoří doplňující témata (např. používané standardy, kooperativní projekty) a také doporučené zdroje, slovníček termínů aj. Elektronická forma příručky umožňuje propojení témat hypertextovými odkazy, zároveň je však k dispozici možnost procházení kapitol podle pořadí. Nechybí ani možnosti tisku či exportu celé příručky nebo jednotlivých kapitol.

Příručka by měla knihovníkům a projektovým týmům pomoci zorientovat se v množství důležitých otázek, které si je třeba klást při výběru knihovního softwaru. Zároveň přináší základní informace o nezbytných krocích při plánování a implementaci knihovního softwaru.

Jak již bylo uvedeno, pro většinu knihoven stále platí, že knihovní software zůstává stěžejním nástrojem pro poskytování knihovních a informačních služeb. Proto by řešení používaná v knihovnách měla být založena na dobře navržených softwarech s moderní architekturou, moderním responzivním designem uživatelsky přívětivým pro všechny jeho uživatele, zejména čtenáře, a zároveň by měla splňovat požadavky na interoperabilitu.⁷ Nezbytným základem pro provoz a poskytování služeb je zajištění dostatečné technické infrastruktury. Nesmíme však zapomínat, že samotná technická řešení jsou jen prostředkem, který umožňuje rozvoj a inovace služeb uživatelům. V centru našeho zájmu by – nejen při výběru knihovního softwaru – měli být právě uživatelé a jejich potřeby.

Poznámky

¹ VISK 3 Informační centra veřejných knihoven – ICEKNI. VISK: *Veřejné informační služby knihoven* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 23. 3. 2020 [cit. 2020-05-31]. Dostupné z: <https://visk.nkp.cz/visk-3-informacni-centra-verejnych-knihoven-icekni>

² Je třeba podotknout, že možné cíle projektu zahrnují i mnohé jiné oblasti týkající se využití technologií v knihovnách – od zahájení půjčování e-knih, přes technické zázemí pro vzdělávací či jiné činnosti knihoven, až po podporu inovativních technologií v knihovnách.

³ Podrobné informace o diskuzi jsou k dispozici v Bulletinu SKIP, viz CERNIŇÁKOVÁ, Eva; JANSÁ, Václav; JANSOVÁ, Linda. Evergreen v českých knihovnách 2018 a diskuze Modely provozu knihovního softwaru očima knihoven jako jeho uživatelů. *Bulletin SKIP* [online]. 2018, roč. 27, č. 4 [cit. 2020-05-31]. ISSN 1213-5828. Dostupné z: <https://bulletinskip.skipcr.cz/node/510>

⁴ Viz též CERNIŇÁKOVÁ, Eva; JANSOVÁ, Linda. Workshop Jak se připravit na změnu knihovního softwaru. *Bulletin SKIP* [online]. 2019, roč. 28, č. 3 [cit. 2020-05-30]. ISSN 1213-5828. Dostupné z: <https://bulletinskip.skipcr.cz/node/648>

⁵ WEBBER, Desiree; PETERS, Andrew. *Integrated library systems: planning, selecting, and implementing*. Santa Barbara: Libraries Unlimited, 2010, s. 61. ISBN 978-1-59158-897-9.

⁶ Podrobné informace o příručce najdete ve sborníku z konference Knihovny současnosti 2019, viz CERNIŇÁKOVÁ, Eva; JANSOVÁ, Linda. Připravujeme změnu knihovního softwaru – příručka pro knihovny. *Knihovny současnosti 2019* [online]. Praha: Sdružení knihoven České republiky, 2019, s. 114–117 [cit. 2020-06-02]. ISBN 978-80-86249-89-6. Dostupné z: http://sdruk.mlp.cz/data/xinha/sdruk/2019/KKS2019/Sbornik_KKS19.pdf

⁷ BREEDING, Marshall. Toward Innovative Libraries, Not Innovative Tech. *Computers in Libraries* [online]. 2020, vol. 40, no. 2), pp. 14–15 [cit. 2020-05-31]. ISSN 1041-7915. Dostupné z: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?authtype=shib&custid=s1240919&direct=true&db=edb&AN=142309911&site=eds-live&scope=site&lang=cs>

Mgr. Eva Cerniňáková

cernin@jabok.cz

(Jabok – Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, Knihovna Jabok)

PhDr. Linda Jansová, Ph.D.

linda.jansova@nkp.cz

(Knihovnický institut, Národní knihovna ČR)